

HISTORICKÉ A ETNOLOGICKÉ ASPEKTY CINTORÍNOV ZVONOVÝ VRŠOK V BANSKEJ ŠTIAVNICI

doc. PhDr. Ladislav Mlynka, PhD.

Katedra etnológie a kultúrnej antropológie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Résumé

The contribution points out to position of cemetery theme in the theory on protection of monuments and cultural heritage. It clarifies orientation of ethnology as science and position of the problem of cemetery research in scientific works as well as a survey of published ethnological works on the theme. Within the framework of the project research the author gives characteristics of methods and techniques of the ethnological field research and orientation of its partial themes (oral history, social life of cemetery, inscription folklore). The contribution approximates the first research results on the image of cemetery in the conscience of inhabitants of the town to historical aspects of its inception and existence. It deals with the degree of knowledge of the cemetery (localization, structure of area, appearance), its perception and value attitudes of the inhabitants. It examines the reflection of relation sacrum/profanum (that means, cemetery as tabu versus devastated area). It presents fractions from social life in the area of cemetery, perception of its landscape potential in the town organism (as a monument, relax area, forest park). Author reflects on the cemetery perspective and possibility of use and revitalization of its values, and proposes completing quantitative research of the inhabitants' attitudes (questionnaire).

Téma cintorína ako súčasti kultúrneho dedičstva je v praxi ochrany kultúrnych pamiatok témou autentickou, snád' až prapôvodnou. Samotná idea ochrany pamiatok sa dáva do súvislosti s antropológickým chápaním kultu predkov (Bakoš 1991, s. 12-13) s ideou trvania a pretrvávania v čase. Premietla sa aj do snahy o zvečnenie zásluh osobností v starovekých civilizáciách formou budovania klenotníc a mauzóleí.¹ Novodobá teória ochrany pamiatok na Slovensku zaradila problematiku cintorínov z hľadiska ich druhového vymedzenia do skupiny tzv. národnohistorických pamiatok, „pamiatok ako dokumentu“, s akcentovaním ich historického významu,² v opozícii k preferovaným umeleckým hodnotám,

Obr. 1 Kresba - zvonica na cintoríne katolíckom Prednom.
(Autor M. Mészáros)

¹ Za prvý prejav chápania cintorína, resp. hrobu ako muzeálneho fenoménu sa pokladá mauzóleum v gréckom Halikarnase zo 4. storočia pred n.l., hrobka kráľa Mausóla, jeden zo siedmych divov sveta v antike. Pozri aj LALKOVIČ, M.: Typológia múzeí. UMB Banská Bystrica 2005, s. 86.

² Zakladateľ moderného „kultu pamiatok“ A. Riegl definoval pamiatku ako taký výtvor človeka, ktorý má vo vedomí potomkov udržať živú pamäť ľudského činu (1903).

k chápaniu pamiatok „ako monumentu“. V teórii monumentológie ide teda prevažne o pamiatky odvodené, s nepriamym vyjadrením hodnoty ako spoločensky uznaných pamiatok v zmysle symbolov (udalostí, osobností). Popri pamätných cintorínoch sa v systematike „národnohistorických pamiatok“ vymedzujú aj náhrobníky, pomníky a pamätníky (Jankovič 1978, s. 26, 1967-68, s. 51-80.).

Snaha po uchopení problematiky historických cintorínov v kontexte kultúrneho dedičstva v interdisciplinárnom zábere sa realizuje v spoločnom projekte, zameranom na málo známe cintoríny Zvonový vršok v Banskej Štiavnici. Od etnologického pracoviska sa očakávala predovšetkým identifikácia a deskripcia kultúrno-historických, etnologických resp. antropologických hodnôt areálu cintorínov, ako aj návrhov na jeho ochranu, rehabilitáciu a valorizáciu zistených hodnôt. (Obr.1)

Etnológia ako historická a porovnávacia spoločenskovedná disciplína sa v širšom slova zmysle orientuje na štúdium dejín kultúry, dejín ľudskej civilizácie a vzťahov medzi kultúrami. Doménou etnológie je výskum etnokultúrnych procesov v tradičných spoločenstvách, ako aj v podmienkach súčasnej kultúry z aspektu sociálnej, etnickej, náboženskej či historicko-geografickej podmienenosti. S tým úzko súvisí aktuálna problematika lokálnej, regionálnej a etnickej identity a ich vzájomných vzťahov a prienikov v podmienkach sociálnych spoločenstiev rurálnych aj urbánnych.³

Problematika výskumu cintorína v slovenskej etnológii má významné miesto a bohatú tradíciu. Vyplýva to z jej predmetu orientovaného na „kultúru ako systém materiálnych a nemateriálnych produktov ľudskej činnosti, prenášaný z generácie na generáciu“. Teda nielen cintorín v jeho zhmotnenej podobe ako priestor pohrebiska, jeho umiestnenie, vymedzenie a označenie, ale aj spôsoby pochovávaní, pohrebný rítus, komplex obradov spojený s pochovávaním mŕtveho, ich náboženská, sociálna príp. etnická podmienenosť. K problematike cintorína sa viaže aj samotný hrob, jeho tvar i forma, ale aj materiál a forma náhrobníka, ktorá vyjadruje v symbolickej i textovej podobe vierovyznanie, sociálny a rodový status zomrelého. So smrťou a cintorínom sa z kultúrno-antropologického hľadiska spájajú predstavy o záhrobie a posmrtnom živote, o negatívnych silách spojených s poverovými predstavami a vampirizmom, resp. o mieste cintorína ako sakrálnom, magickom či strašidelnom mieste.⁴ Podľa vývoja vedy v niektorých obdobiach prevládal akcent na duchovný, inokedy na materiálny rozmer pohrebu a cintorína.

Výskum fenoménu smrti a pohrebu je spojený s počiatkami formovania sa samotnej etnológie ako vedy. Jej zakladateľ, Ján Čaplovič, vo svojej monografii „Slowaken in Ungarn“ (1812-1820) venoval značnú pozornosť aj duchovnej kultúre a obyčajom, spojeným s pochovávaním.

S postromantickou etapou vývoja etnológie a s nástupom pozitivizmu sa viaže pôsobenie Krištofa Chorváta a jeho vedecká štúdia „Smrť, pohreb a mŕtvi v tradícii a zvykoch ľudových“ (Slovenské pohľady 1894, 1985). Z okolia Banskej Štiavnice publikoval v tomto období príspevok aj Andrej Kmeť na tému „Náhrobníky kamenné v hrobitove preňčovskom“ (1893). Do systému národopisnej vedy zahrnul problematiku pohrebu u Slovanov aj Ľubor Niederle, zakladateľská osobnosť slovanského národopisu. Vo svojom monumentálnom diele Život starých Slovanů spracoval aj osobitnú kapitolu „Staroslovanský pohřeb“ (díl I., sv. I., Praha 1911).⁵

Systematický terénny výskum sa u nás organizuje až od konca 30. rokov 20. storočia, najmä na pôde Matice slovenskej (národopisný odbor) a po r. 1945 v Národopisnom ústave SAV. Spája sa s menom Rudolfa Bednárika, ktorý napísal dizertačnú prácu o pohrebných zvykoch (1934) a publikoval ju ako štúdiu v Národopisnom zborníku MS (1939). Problematiku pohrebu a cintorínov zaradil aj do prvej syntézy o ľudovej kultúre Slovenska (Slovenská vlastiveda 1943). V r. 1949 vyšla jeho knižná monografia Ľudové náhrobníky na Slovensku, v ktorej podal obraz o konfesionalnej, materiálnej, tvarovej a regionálnej pestrosti náhrobníkov. Komplexnejší pohľad na problém spracoval v novšej monografii z r. 1972 Cintoríny na Slovensku. Objasňuje v nej zmeny vzťahu ľudí k cintorínom, podáva rôzne kritériá triedenia náhrobníkov (materiál, tvar, konfesia,

³ Vzhľadom na študijný program katedry „muzeológia a kultúrne dedičstvo“ sme sa usilovali aj o etnomuzeologický pohľad na problematiku cintorínov, teda cez „uchovávaci vzťah človeka k hmotným dokladom minulosti“

⁴ Predmety, spojené s mŕtvym, hrobom či cintorínom sa využívali najmä v tzv. kontaktnej mágii ako magické prostriedky (liečebná, ľúbostná mágia, ale hlavne negatívna, tzv. čierna mágia, resp. strašidelné príbehy z cintorína o polnoci v oblasti folklóru).

⁵ Rovnako aj jeho pokračovateľ v slovanských syntetických prácach poľský vedec Kazimierz Moszyński v diele Kultura ludowa Slowian (Warszawa 1967, II/1). K téme pozri aj M.MENCEJ: Predstavy o živote po smrti o starých Slovanov. Slovenský národopis č.3, 1996, s.286-301. Problematika pohrebných zvykov na Slovensku je obsiahnutá aj v prvých lokálnych a regionálnych monografiách zo začiatku 20. storočia, napr. K.A.Medvecký: Detva (1905), K.Chotek: Cerovo (1906), J.Bodnár: Myjava (1911), J.Mjartan: Sebedražie (1924), A.Václavík: Podunajská dedina (1925), a ďalšie.

symbolika), venuje sa aj náhrobníkovej poézii. Na Bednáríkove zistenia nadviazala S. Kovačevičová štúdiou Ľudové náhrobníky v slovenskej časti Karpát (1972), v ktorej sa na základe dokumentácie náhrobníkov v Karpatoch inšpiratívnym spôsobom pokúsila o hľadanie širších kultúrno-historických, spoločenských a ideologických súvislostí. Pohrebným zvykom sa systematicky venovala E. Horváthová – Čajánková (Pohrebné zvyky Horehronia (1956) v kapitolách o duchovnej kultúre regiónov (Horehronie 1974, Slovensko- Ľud 1975, Hont 1988, Rok vo zvykoch... 1986). Na témy pohrebných obyčají nadviazala Ľ. Chorváthová (Spomienkové slávnosti mŕtvych a výskum ich životnosti, 1980. Problematika obradu a štúdium procesov sociálnej a etnickej identifikácie, 1992). Interdisciplinárny pohľad archeológie a etnológie na výskum pohrebného rítu ponúka zborník Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť (Ed. E. Krekovič, Bratislava 1993, pozri štúdie E. Horváthovej Predstavy o posmrtnom živote v koreláciách s pohrebnými obradmi, s. 60-67; Ľ. Chorváthovej: Pohrebné hry, stráženie mŕtveho a vampirizmus v strednej Európe, s.76-80, a ďalšie).⁶ O pohrebných obyčajoch a náhrobných pomníkoch zahraničných Slovákov ako prejave medzietnických vzťahov napísal J. Botík publikáciu Tam zložili aj svoje kosti (1999). Bol takisto editorom zborníka o interetnických a medzikonfesionálnych aspektoch v pohrebných tradíciách na Slovensku (Zb. Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní (2001).⁷ Z aspektu psychologických vied je pozoruhodná publikácia R. Steindla: O smrti (Bratislava 2000). V súčasnosti sa téme pohrebných obyčajov a ich premenám intenzívne venuje Margita Jágerová, vyvrcholením jej úsilia je monografia Posledné zbomom. Súčasné pohrebné obyčaje (UKF Nitra 2008).⁸

Z dostupných prác v blízkom zahraničí sú pozoruhodné príspevky českej etnologičky A. Navrátilovej (napr. komparatívny príspevok v zborníku Kultové a sociálne aspekty...1993, s. 69-75), téma „nečistých“ zomrelých (1996); Hřbitov jako místo kontaktů dvou světů (Folia ethnographica 32, 1998), atď. Podnetná je tiež štúdia autorov Hanzl Z. – Jiráček A.: Náhrobek – komunikativní a integrující činitel na českém venkově (Český lid 1993, 123-137). Z prác poľských kolegov si dovoľujem upozorniť na monografiu J. Kolbuszewského: Wiersze z cmentarza (Wrocław 1985), ako aj na syntézu Antropologia śmierci (Warszawa 1993). Iné prekladové diela k téme predstavujú klasické práce M. Eliadeho: Posvätné a profánné (Praha 1994), A.V.Gennepa: Přechodové rituály (Praha 1996), predovšetkým kniha Philippeho Ariasa: Dějiny smrti I,II (Praha 2000). Okrem iného obsahuje aj tému dejín cintorínov v Európe a ich vizuálnych premien, vývoj vzťahu k umieraniu a smrti.

V nasledujúcej časti sa zameriam na etnologický výskum cintorína, orientáciu čiastkových výskumov a ich výsledky. Ťažiskovým prostriedkom získavania informácií k výskumným témam, riešeniu problémov a dosiahnutiu cieľov výskumu je terénny výskum v autentickom prostredí spoločenstva, získavanie informácií formou interview, zväčša ako tzv. riadené rozhovory podľa pripravenej štruktúry (dotazník) a metóda priameho pozorovania a hodnotenia situácie v teréne. Respondentmi boli vybraní experti na problematiku ochrany kultúrneho dedičstva z mesta, predstavitelia občianskych združení i náhodne oslovení obyvatelia mesta. K hlavnej téme etnologického výskumu sme uskutočnili výskumy k nasledujúcim témam:⁹

- ☐ genéza a vznik cintorína – archívno-historický a etnologický výskum,
- ☐ metóda „oral history“ – obraz cintorína, ústna tradícia, vnímanie priestoru cintorína ako pietneho miesta,
- ☐ sociálny život cintorína – cintorín ako miesto spomienky, vzory správania (strašidelné miesto – tabu, kontakt dvoch svetov- sacrum/profanum), Zvonový vršok ako kultúrna pamiatka,
- ☐ texty, nápisový folklór – odraz identity (náboženskej, etnickej, sociálnej), text ako komunikačný a integrujúci činiteľ. (Obr. 2)

⁶ Zborník z konferencie je rozdelený na blok archeologických príspevkov, etnologických štúdií (okrem uvedených autorov aj príspevky A. Navrátilovej, A. B. Manna (Rómovia), J. Varchola (Rusínsko-ukrajinské hry pri mŕtvom), a J. Komorovského (Žalospevy).

⁷ Zborník vyšiel v sérii Múzea a etniká, predstavuje etnomuzeologicky zamerané štúdie na pohrebné obyčaje, náhrobníky a cintoríny slovenského obyvateľstva a príslušníkov etnických menšín na Slovensku.

⁸ Pozri napr. aj autorkinu štúdiu Hranica v kontexte priestoru cintorína. Slovenský národopis 57, 2009, č.4, s.454-465.

⁹ Výskumu v letných mesiacoch r. 2008-2009 sa zúčastnili 4 poslucháči a 1 pedagóg katedry etnológie.

Obr. 2 Zvonica na katolíckom cintoríne Prednom. (Foto L. Mlynka)

Výsledky výskumov sme v elektronickej forme i ako textové elaboráty poskytli spoluriešiteľským pracoviskám. K témam historicko-etnologických výskumov sme v decembri roku 2008 usporiadali pracovný seminár za účasti zástupcov spoluriešiteľov. Čiastkovým výstupom študentských výskumov pod vedením pedagógov boli postupové práce, dve úspešne obhájené bakalárske práce z etnológie a jedna práca vo fakultnom kole súťaže študentskej vedeckej a odbornej činnosti.

K naplneniu hlavného cieľa projektu, t.j. k identifikácii a deskripcii kultúrno-historických, etnologických resp. antropologických hodnôt areálu cintorínov Zvonový vršok sme sa snažili získať poznatky o predstave, aká o cintoríne existuje vo vedomí obyvateľov mesta, aký mentálny obraz majú Štiavničania o cintoríne v štruktúre mestského urbanizmu, o jeho histórii, význame, ale aj možnom využití. Výsledky archívno-historického výskumu budú podrobne predstavené v osobitnom príspevku (pozri D. Csütörtökiová).

K historickým súvislostiam vzniku cintorína však bola v skupine respondentov „expertov“ vyslovená hypotéza o staršom pôvode cintorína, vzhľadom na jeho polohu pri pôvodne špitálskom kostole, resp. predpokladanom „špitáli“. Analogická situácia je známa zo Špitálskeho kostola sv. Alžbety v Banskej Bystrici, v Novej Bani, v Trnave, v Bratislave, a pod. „Korene má určite

niekde v 14. storočí“ (JL). „Vždy to bolo pri mestských hradbách, špitálsky kostolík pre mestskú chudobu. Určite ich nenosili až hore na Sandberg.“ (AG). Lokalizácia cintorína bola teda pôvodne na periférii sídla, ale zvyčajne v blízkosti kostolov na vyvýšených miestach, čo zodpovedalo situácii v mestskom prostredí až do obdobia novoveku. Najmä v 18. storočí sa z hygienických i kapacitných dôvodov cintoríny presúvajú do periférnych častí miest. Znovuobnovenie pochovávania na Zvonovom vršku zrejme súviselo s cholerovou epidémiou v r. 1931 a jeho využitím ako „morového“ cintorína.

Poloha cintorínov Zvonový vršok v sídle je mnohým obyvateľom mesta neznáma, niektorí však podľa názvu ani nevedeli, o ktorý cintorín vlastne ide. „A to ktorý vršok myslíte?“ Označovali ho ako „ten pri Kalvárii“, pri zvonici, a pod. „To nemalo meno, to bolo Pod bránou, alebo také voľačo.“ Zdôvodňovali, prečo cintorín nepoznajú, napr.: „Chodievam po tej ceste, ale nemám potrebu tam (na cintorín) ísť.“ „Ja bývam dole na sídlisku, toto, čo je v meste, cintoríny nepoznám.“ (N.D. 1984). Ani obyvatelia, ktorí bývajú v blízkosti cintorína nevedeli, o aký cintorín vlastne ide: „No a čo, keď tu bývam? Všetkú ho tu mám pod nosom, dosť mám cintorínov, nepotrebujem sa na to ešte aj pýtať.“ (M.H. 1933) Miesto je známe cez komunikačné prepojenie, „je to dobrá skratka okolo štadióna.“ „Ja idem na futbal pravidelne cez cintorín, je to pekná prechádzka.“ „Tu je veľa cintorínov, a krajších, môj priateľ je Štiavničan, a nevedel o tom, že tu vôbec nejaký cintorín je.“ (MM,25). (Obr. 3)

Cintorín sa vo vedomí obyvateľov už len okrajovo spája s pietou či úctou k mŕtvym, pretože je nefunkčný, nepochováva sa v ňom. Aj sporadickí návštevníci, pozostalí, ho dôkladnejšie nepoznajú, najmä vzhľad vzdialenejších častí: „No tak ako každý cintorín, sú tam hroby, krypty, je to zarastené. Ja sa tam tak nerozhliadam.“ (L.N.1958). Obyčajne poznajú bezprostredné okolie hrobu, o ktorý sa starajú: „My máme hrob hneď pri vchode, nemusím ísť ďaleko do cintorína. Tá dolná časť je novšia, ešte sa tam tak viacej schádzame.“

(A.M.1932) „Ale na Sviatok všetkých svätých tam chodia ľudia, ajsviečky tam horia... zapália sviečky, aj na týchto opustených.“ Prestíž cintorína je vo vedomí ľudí nízka, vnímajú ho ako zanedbaný a neupravený priestor, bez výrazných umeleckých či historických hodnôt. Spája sa im s prejavmi vandalizmu: „zvoničku zničili feťáci...“, „tam tie decká nikto nevidí, tma je tam, policajť sa tam neobjaví, ideálne miesto, aby vandalizmus prevital.“

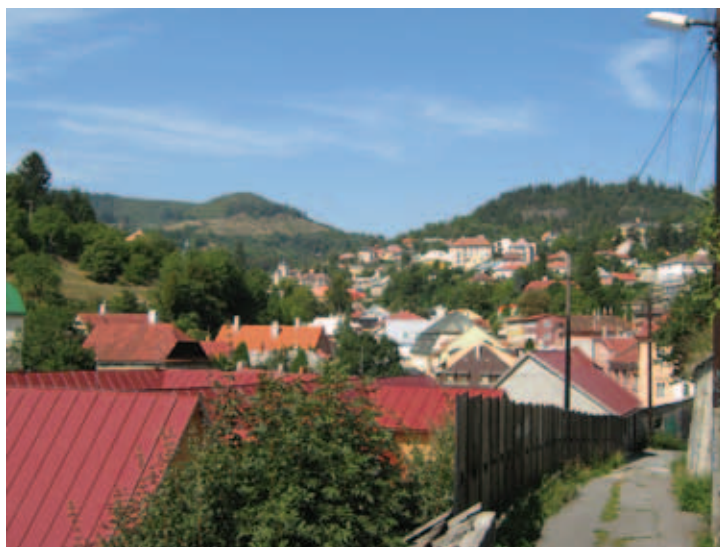
Cintoríny mali vo všeobecnosti svoje vnútorné usporiadanie priestorov, hmotovú, duchovnú a metafyzickú štruktúru, vymedzenú hranicami.¹⁰ Hlavnú os priestoru tvorila brána cintorína a cesta k ústrednému krížu. Aj usporiadanie hrobov odrážalo sociálne vzťahy v meste¹¹, rodové vzťahy, natalitu i mortalitu, najmä žien - rodičiek a detí, vierovyznanie či etnickú príslušnosť zosnulých. Vytvárala sa hierarchia priestorov, čestné a prestížne priestory a naopak, miesta na hranici či za hranicou cintorína ako posvätného priestoru. Sformoval sa osobitný priestor pre pochovávanie privilegovaných vrstiev, príslušníkov cirkevnej hierarchie, detí, ľudí bez vyznania, žobrákov, samovrahov, a pod. (ELKS 1, 1990: 63 –cintorín). Popri kríži bývala dominantou cintorína kaplnka, zvonica, márnica, niekde i samotná brána. V prípade Zvonového vrška ide hlavne o dve zvonice, v priestore tzv. katolíckeho dolného cintorína a cintorína evanjelického, o jednoduchý centrálny drevený kríž v katolíckom hornom cintoríne (ktorý je spadnutý na zem) a o vstupnú Bránu pokoja k evanjelickému cintorínu. Umelecky či historicky cenných hrobov, resp. náhrobníkov je veľmi málo, nachádza sa tu niekoľko hrobov osobností štiavnického spoločenského života z konca 19. a začiatku 20. storočia.¹² „Tam boli skôr také chudobnejšie osoby pochované.“

Väčšia časť cintorínov je neudržiavaná až zanedbaná, prerastená náletovými drevinami, „tam nič také nie je, len stromy, je to tam zarastené.“ „Ja ani neviem ako sa tam pochováva.“ Hierarchická štruktúra vnútorného usporiadania priestorov je nezreteľná, vzhľadom na prevládajúce obdobie intenzívneho pochovávania (od polovice 19. stor.) a spoločenský význam cintorína sa pravdepodobne ani vo vyhranenej podobe nesformovala. Aj keď sme zaznamenali názor, že v katolíckom zadnom cintoríne „sa pochovávali nepokrstené deti a samovrahovia“, čo by zodpovedalo staršej tradícii pochovávania samovrahov na periférii, za hranicou posvätnéj pôdy cintorína. (Obr.4)

Obr. 4 Charakter zelene na katolíckom cintoríne Zadnom.
(Foto L. Mlynka)

Vzhľadom na nízku mieru, resp. absenciu výraznejších architektonických a historických dominant pripisujú obyvatelia Štiavnice cintorínu nízku prestíž, resp. nepokladajú ho za významný. V hierarchii a komparácii s ostatnými štiavnickými cintorínmi ho považujú za málo dôležitú súčasť mesta a jeho pamiatkového fondu. „Za Piargskou bránou je Panský cintorín, tam je Sládkovič pochovaný... evanjelici majú cintorín na Frauenbergu, tam je pochovaná aj Marína, ...tam je maliar Kolár.“ „Za Piargskou bránou, tam sú štyri cintoríny, tam je tá kupola, to je židovský.“ „Pri Klopačke, vedľa, je Lazareť.“ „Tu pada-

Obr. 3 Pohľad z dolnej cesty na mesto. (Foto L. Mlynka)

¹⁰ K téme pozri napr. Jágerová M.: Hranica v kontexte priestoru cintorína. In: Slovenský národopis 57- 4/2009, s. 454-465, tu aj ďalšia literatúra.

¹¹ Etnológovia pri výskumoch v dedinskom prostredí aj v súčasnosti pokladajú návštevu cintorína za dôležitú vstupnú informáciu o obci, lokálnom spoločenstve a považujú cintorín za zrkadlový obraz obce.

¹² Medzi najvýznamnejších patrí Ľudevít Matej Šuhajda (1806-1872), ďalej Manner Lajos, Sűmegh János, Valkovits Károly, Vojtás Matej a Žoltický Eduard.

jú gotické klenby, tak povedzte, načo chcú zachraňovať akurát tento cintorín.“ (DČ1980)

Ako problematický sa javí i vzťah cintorína k centru mesta. Pôvodne chudobná periféria povyšše špitálskeho kostola, nazývaná aj Špitálka, je dnes na území mestskej pamiatkovej rezervácie. Územie je bohaté na zeleň, aj keď nie veľmi hodnotnú, skrýva v sebe skôr krajinársky potenciál a možnosť využitia ako oddychovej zóny pre obyvateľov blízkeho sídliska Drieňová, s pekným výhľadom na mesto i na Kalváriu. „Viem si predstaviť náučný chodník okolo, s informačnou tabuľou o histórii špitálskeho cintorína, aj o ostatných cintorínoch, o ľuďoch, čo sú tam pochovaní.“ Vzhľadom na presun pochovávaní do iných cintorínov na západnom okraji mesta, podľa spomienok obyvateľov zhruba od 50.-60. rokov 20. storočia, sa cintorín stal až na malé výnimky nefunkčný, postupne zanikol aj „sociálny život“ cintorína. „My tam máme niekde pochovaných predkov. Ja si pamätám, ako malý chlapec sme tam boli s otcom páliť sviečocky. Ale ja vôbec neviem, kde ten hrob je. Moji starí rodičia sú na Frauenbergu.“

Teda funkcia cintorína ako miesta spomienky je obmedzená, redukuje sa najmä do podoby návštev hrobov na Pamiatku zosnulých, kedy sú miestom prejavu piety, resp. všeobecnej úcty k zosnulým. „My tam zapálime sviečku, aj keď tam nemáme nikoho.“ (MM). Okruh tých, ktorí navštevujú cintorín pravidelne ako výraz úcty k predkom, ako miesto „stretávania sa“ so zosnulými, sa celkom prirodzene redukuje, generačná priepasť sa postupom času zväčšuje a živá spomienka slabne.

podľa respondentov v 70. rokoch cintoríny Zvonový vršok uzavreli a bol tam zákaz pochovávať. Uzáveru údajne súvisela s plánovanou výstavbou cesty cez areál cintorínov v súvislosti s výstavbou obchvatovej komunikácie Banskej Štiavnice, ale podľa niektorých tam malo byť vybudované sídlisko. Následne novšie hroby exhumovali a aj s náhrobníkmi ich príbuzní premiestnili do cintorínov na Frauenbergu. Napriek tomu si viacerí pamätajú sporadické pohreby v priestore cintorínov na Zvonovom vršku v 80. rokoch 20. storočia. „Ja si pamätám jeden, pohreb tam bol.“ (TM). Až z r. 2006 je záznam o pochovaní nebožtíka v urnovom hrobe na Zvonovom vršku. (Obr. 6)

Ako sme už uviedli, s miestom pochovávaní, pohrebiskom či cintorínom sa spája tajomnosť, je vnímaný ako tabuizovaný priestor. O tom by mohla svedčiť aj zmienka o údajnom pochovaní Židov na cintoríne („ľudia si mysleli, že tam dali zlato s tými pochovanými, kopali, ale nič nenašli“).

Za porušenie tabu môžeme považovať aj rozšírený vandalizmus v priestore cintorína: „Do zvonice už len fajčiť chodia, zle robiť. Ja keď som tam išla, tak vždy som sa bála na tom cintoríne. Ale nie mŕtvych, ale živých.“ (ECH,1948) „Pijú tam, vyberajú kontajnery, pália to, je to hrozné, čo sa tam robí. Osobne som tam tých narkomanov videla.“ Ničia údajne aj pomníky, ich výzdobu, kradnú kovanie, či dokonca vázy a kvety zo „živých hrobov.“ „My sme dali ockovi na pomník takého krásneho bieleho anjelika. Mal prekrížené nôžky a plakal. A niekto ho nemohol zobrať, tak ho rozbil.“ (MG1952) „Dokonca rúcali aj pomníky.“ „To staré kovanie, čo sa volákedy robilo okolo hrobov, tak to tiež ukradli.“ Považujú to za znesvätenie miesta posledného odpočinku nebožtíkov. „To táto nežná revolúcia doniesla so sebou, bohužiaľ, to tu prv nebolo.“ Trápi ich, že nie je riadne udržiavaný, dokonca tam podľa niektorých vzniklo „smetisko“ okolo kontajnerov na odpad pri prístupovej ceste. To však je už, zdá sa, minulosťou. (Obr. 7)

V niektorých názoroch zaznela aj myšlienka obnovy cintorína ako miesta pochovávaní. Väčšinou však najmä starší Štiavničania sa stavali k návrhu skepticky, pokladali revitalizáciu cintorína za nepraktickú: „Ani pomyslieť. Jednak je to do kopca, ani dom smútku tam nie je.“ (MH,1933). Pešo sa muselo vyjsť, to je ako na Golgotu pre starého človeka. Niesli ho na márach, išli od kostolíka k šuster-fabrike, a potom hore cestou.“ (SL1937).

Obr. 5 Náhrobník v podobe anjela na katolíckom cintoríne Zadnom. (Foto L. Mlynka)

„Truhla sa nosila na koňoch, na vozoch alebo na pleciach.“ No niektorí obyvatelia poukazujú na to, že v súčasných cintorínoch je nedostatok miesta a nemajú kde pochovávať: „Človeka tam do kúta pichnú, jak sa vraví, že obeseného, a čo tam sú tí maďarskí páni, oni tam majú krypty, tak len hore popod ten plot už dávajú.“ Ani doprava už dnes nie je taký veľký problém ako pred 40-50 rokmi. „Teraz sú už autá, autobus by sa mohol zobrať, už sa pešo ani hore nechodí.“ (MCH-1937).

Obr. 6 Pohľad na mesto od katolíckeho cintorína Predného. (Foto L. Mlynka)

S nejednoznačným postojom sa obyvatelia mesta stavali aj k myšlienke vybudovania oddychovej zóny či lesoparku na mieste cintorína (ako napr. v Bratislave Ondrejský cintorín). Zdá sa, že pre väčšinu obyvateľov je tento priestor stále „sacrum“, miesto posvätnéj úcty, tabu priestor. „Miesto cintorína, tam sa človeku ťažko chodí, to nie je miesto na oddych!“ (TM-1955) Pre iných sa táto myšlienka zdala dobrá, aj keď zdôrazňovali iné priority: „Keby sa radšej urobila tá Botanika.“ Ako oddychová zóna sa miesto zdalo vhodné najmä pre obyvateľov sídliska na Drieňovej. „Prestalo sa tam pochovávať, tak hovorím, reku, však tam by bol ozaj pekný parčík.“ Priestor po náležitej úprave obsahuje v sebe silný krajinársky potenciál, poskytuje nádherný pohľad, či skôr „nadhľad“ na historickú časť mesta, tvorí aj akúsi podnož k priestoru Kalvárie. Devízou rozvoja mesta je aj silný patriotizmus jeho obyvateľov, bez ohľadu na skutočnosť, či ide o Štiavničana alebo Neštiavničana (ktorý sa do mesta prisťahoval). Väčšina respondentov prezentovala silný vzťah k mestu ako „Unesco – pamiatke“, k svojim domom či bytom ako súčasť pamiatkovej rezervácie a jej okolia, k ich vzhľadu, ako aj možnému potenciálu sídelného a krajinného prostredia, spojeného s rozvojom turizmu.

Samotná perspektíva cintorínov Zvonový vršok vyznievala z pohľadu oslovených obyvateľov v porovnaní so začiatkami výskumu optimisticky. Zaregistrovali zvýšený záujem odbornej verejnosti i snahu mesta po skultivovaní priestoru. „Zdá sa mi, že je častejšie kosený, za posledné roky sa to ako-tak vzmáha.“ (MB1955) „Vyzerá krajšie, lebo ho pokosili, vyčistili.“ Ani problémy s dopravou na odľahlý cintorín dnes už nie sú také veľké ako v minulosti. Postoje k problematike ochrany cintorína sa odvíjajú aj od miery poznania pomerov, historických okolností (napr. nikto z respondentov si nespomenul na pôvodný nemecký názov cintorína Katzenhübel), súčasného stavu a možností riešenia alternatívnych návrhov na jeho ochranu, rehabilitáciu a valorizáciu zistených hodnôt.

Najlepším východiskom pre zistenie názorov a preferencií domáceho obyvateľstva bude anketa, ktorá vnesie kvantifikovateľné parametre do vzorky a poskytne obraz o väčšinovom názore. To spolu s prehĺbením kvalitatívnych výpovedí bude úlohou do uzavretia prvej etapy výskumu nášho spoločného projektu z pohľadu etnológie.

Literatúra

Bakoš, Ján: Pamiatky a ideológie. In: Slovenské pohľady 1991, č. 2, s. 12-22.

Bednárík, Rudolf: Cintoríny na Slovensku. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1972, KSLK zv. 7, 172 s.

Botík, Ján (ed.): Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku. Múzeá a etniká 2001, Lúč Bratislava 2001, 228 s., ISBN 80-7114-352-9.

Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1, 2. VEDA Bratislava 1995, ISBN 80-224-0235-4, 80-224-0235-6

Gregorová, Jana a kol.: Prezentácia architektonického dedičstva. FA STU v Bratislave, 2003, 140 s., ISBN 80-227-1837-8.

Gregorová, Jana, Gregor, Pavel (ed.): Prezentácia architektonického dedičstva II. Perfekt Bratislava, 2008, 191 s., ISBN 978-80-8046-394-6.

Jágerová, Margita: Posledné zbohom. Súčasné pohrebné obyčaje. UKF Nitra 2008. ISBN 978-80-8094-411-7.

Jágerová, Margita: Hranica v kontexte priestoru cintorína. In: Slovenský národopis 57, 2009, č.4, s.454-465.

Jankovič, Vendelín a kol.: Pamiatky na Slovensku. Súpis pamiatok zv. 4. SUPSOP, Obzor Bratislava 1978, 734 s., 65-044-78.

Jankovič, Vendelín, Dangl, Vojtech: Otázky národnohistorických pamiatok. In: Monumentorum Tutela – Ochrana pamiatok 4, SUPSOP Bratislava 1967-1968, s. 51-80.

Kovačevičová, Soňa: Ľudové náhrobníky v slovenskej časti Karpát. In: Ľudová kultúra v Karpatoch. Vydavateľstvo SAV Bratislava 1972, s. 293-304.

Krekovič, Eduard (ed.): Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť. SAS-SNS; NONA Bratislava 1993, 128 s.

Lalkovič, Marcel: Typológia múzeí. UMB Banská Bystrica 2005, s. 86, ISBN 80-8083-175-0.

Vozár, Jozef – Gindl, Jozef: Banská Štiavnica a okolie. Sprievodca po pamiatkach. Aktuality, Stredoslovenské vydavateľstvo 1968, 252 s, 82-008-1968.

Pramene

Bálintová, Michaela: Texty, náhrobníkový folklór ako odraz jazykovej, resp. etnickej diferenciácie obyvateľov mesta. FF UK Bratislava 2008, s.85.

Gerešová, Zuzana: Vnímanie cintorína ako miesta spomienky (sociálny život cintorína. FF UK Bratislava 2008, s.62.

Herceg, Michal: Obraz cintorína Zvonový vršok v Banskej Štiavnici v rozprávaniach miestnych obyvateľov. FF UK Bratislava 2008.